

Perkembangan dan Masalah Pembelajaran al-Quran dalam Program j-QAF di Malaysia

Progress and Learning Problems of the Quran in j-QAF Program in Malaysia

DAUD ISMAIL

WAN MOHD KHAIRUL FIRDAUS WAN KHAIRULDIN

MAHADI MOHAMMAD

ABSTRAK

Malaysia telah berusaha keras mewujudkan budaya al-Quran dalam sistem pendidikan. Usaha ini terbukti dengan pengenalan satu program yang mengenengahkan ilmu al-Quran sebagai asas dalam proses pengajaran dan pembelajaran. Program tersebut dinamakan sebagai program j-QAF dan diperkenalkan di sekolah-sekolah rendah kebangsaan seluruh Malaysia. Program j-QAF mula dilaksanakan pada tahun 2005 dengan harapan membina masyarakat bertamadun dan global berpaksikan ilmu-ilmu al-Quran. Tujuan kertas ini adalah untuk menilai sejauh mana keberkesanan program j-QAF dalam mencapai objektif utama pelaksanaannya di Malaysia.

Kata kunci: Pendidikan Islam; j-QAF; pendidikan al-Quran

ABSTRACT

Malaysia has been working hard to establish the Quranic culture in education system. This effort has been proven by the introduction of a program that highlights the knowledge of the Quran as the basis for teaching and learning. The program is named as program of j-QAF and introduced in national primary schools throughout Malaysia. This program was implemented in 2005 in the hope of building a civilized society and global anchored on knowledge al-Quran. The objective of this paper is to assess the effectiveness of the j-QAF program in achieving its main objective of implementation in Malaysia.

Keywords: Islamic education; j-QAF; Quranic education

PENGENALAN

j-QAF merupakan program sokongan kepada peningkatan pendidikan Islam. Ia bertujuan memperkasakan Pendidikan Islam (PI) yang sedia ada dengan memberi penekanan khusus kepada pengajaran aspek penulisan Jawi, al-Quran, Bahasa Arab dan Fardu Ain. Program j-QAF dilaksanakan dengan menggunakan model dan modul khusus melalui pendekatan yang efektif. Hala tuju program j-QAF dijangka dapat memberikan impak kepada hasrat melahirkan warganegara yang menghayati nilai moral dan etika serta bertanggungjawab. Pelaksanaan program j-QAF untuk tempoh percubaan selama lima tahun, bermula tahun 2005 hingga 2010. Pemerolehan pencapaian memberangsangkan dalam tempoh percubaan menampakkan pelaksanaan program j-QAF mempunyai perkaitan signifikan dengan usaha membangun modal insan berkualiti.

Melihat kepada kepentingan besar ini, pelaksanaan program j-QAF dilangsungkan. Usaha untuk pemantapan dan pemeraksanaan juga dilakukan dari masa ke semasa dengan penambahan jumlah peruntukan yang mencukupi bagi memastikan program j-QAF menjadi antara faktor penyumbang kepada pembangunan integriti nasional.

SENARIO PENUBUHAN PROGRAM J-QAF

Pada peringkat awal, pendidikan Islam di Malaysia dilakukan di madrasah-madrasah dan pondok-pondok oleh orang perseorangan secara tidak formal. Pendidikan Islam mula mendapat tempat dalam sistem pendidikan nasional setelah Akta Pendidikan 1961 digubal (Sidik Baba 2006). Seksyen 36 (1) dalam Akta Pendidikan 1961 memperuntukkan pendidikan Agama Islam kepada murid-murid Islam

di setiap sekolah yang murid-murid beragama Islam berjumlah 15 orang atau lebih. Hala tuju pendidikan Islam seterusnya berkembang pesat apabila kerajaan melaksanakan Dasar Penerapan Nilai-nilai Islam Dalam Pentadbiran (Abdul Halim Mat Diah 1989). Ekoran daripada itu, Kurikulum Bersepadu Sekolah Rendah (KBSR) dan Kurikulum Bersepadu Sekolah menengah (KBSM) pula diperkenalkan pada tahun 1984.

Dalam kurikulum tersebut, Pendidikan Islam (PI) diberi peruntukan masa sebanyak enam waktu seminggu bagi Sekolah Kebangsaan (SK), lima waktu bagi Sekolah Jenis Kebangsaan Tamil (SJKT) dan empat waktu seminggu bagi Sekolah Jenis Kebangsaan Cina (SJKC). Subjek Pendidikan Islam (PI) yang dirangka dalam kurikulum itu merangkumi aspek tilawah al-Quran, akidah, ibadah, sirah, akhlak dan Jawi. Murid dikehendaki memahami dan menguasai kemahiran yang telah ditetapkan dalam pelbagai aspek tersebut. Dalam aspek tilawah al-Quran umpamanya, bentuk kemahiran yang ditetapkan ialah bacaan bertajwid, hafazan dan kefahaman. Manakala dalam aspek ibadah pula, bentuk kemahiran adalah tertumpu kepada pelaksanaan amalan ibadat di peringkat fardu ain dan fardu kifayah. Sementara dari aspek akhlak, penekanan yang diberikan adalah kepada penerapan adab dan nilai-nilai murni. Dalam aspek pengajian Jawi, fokus diutamakan kepada kebolehan membaca, menulis dan kemahiran dalam seni khat. Usaha ke arah penambahbaikan, pengukuhan dan pengayaan pelbagai aspek berkenaan sentiasa dilakukan secara berterusan dalam usaha memartabatkan Islam di negara ini. Walau bagaimanapun, proses pengajaran dan pembelajaran dalam subjek Pendidikan Islam (PI) didapati masih lagi belum mantap dari segi pelaksanaannya. Ini adalah kerana beberapa keperluan asas dalam pengajaran dan pembelajaran masih tidak mencukupi seperti tenaga pengajar berwibawa, alat bantu mengajar dan peruntukan masa yang ditetapkan (Abdul Halim Mohd Naam et al. 2005).

Mengambil contoh aspek pengajian al-Quran, terdapat ramai dalam kalangan murid yang dikenal pasti tidak mempunyai tahap kemahiran membaca al-Quran yang dikehendaki. Mereka bukan sahaja tidak boleh membaca al-Quran dengan lancar dan memahami hukum tajwid, malah tahap kemampuan mereka menyebut makhraj huruf dengan betul adalah

rendah. Di samping itu, didapati minat menghafaz al-Quran dalam kalangan mereka masih berada pada tahap yang sangat tidak memuaskan, apatah lagi untuk memahami isi kandungannya.

Menurut kajian Masnan Jemali (2005), 34.5 peratus keupayaan membaca al-Quran oleh pelajar di beberapa buah Sekolah Menengah di negeri Perak adalah berada pada tahap lemah. Secara purata, para pelajar tersebut tidak mampu menyebut makhraj huruf, lemah mengenal tanda-tanda bacaan dan hukum-hukum tajwid dengan baik. Dari aspek keupayaan hafazan, dapatan kajian menunjukkan 50.0 peratus daripada kalangan responden kajian berkemampuan menghafaz satu hingga lima surah sahaja. Manakala 2.5 peratus daripada mereka terbabit hanya berkemampuan menghafaz surah Yasin.

Di negeri Terengganu pula, Mohd Yakub @ Zulkifli bin Haji Mohd Yusoff & Saidi bin Mohd (2008) melalui *Keupayaan Bacaan al-Quran di Kalangan Pelajar Tingkatan Empat di Beberapa Buah Sekolah Menengah Terpilih di Negeri Terengganu* menyatakan bahawa masih terdapat ramai lagi murid-murid sekolah menengah yang tidak boleh membaca al-Quran dengan baik walaupun mereka telah melalui proses pengajaran dan pembelajarannya selama enam tahun di peringkat sekolah rendah. Seramai 192 orang, iaitu kira-kira 60.0 peratus daripada 320 orang murid yang dibuat kajian adalah buta al-Quran. Hal ini turut disuarakan oleh Pengerusi Jawatankuasa Agama, Kerajaan Negeri Terengganu, YB. Khazan Che Mat, yang mengakui bahawa masih ramai masyarakat Terengganu buta al-Quran. Menurut beliau, fenomena tersebut adalah suatu perkara yang membimbangkan kerana ia boleh membantutkan usaha pembangunan modal insan berlunaskan celik al-Quran sebagaimana menjadi hasrat kerajaan negeri Terengganu (Sinar Harian 19/4/2009).

Dapatan kajian oleh Siti Fatimah Sudin et al. (2005) pula menunjukkan pencapaian subjek Pendidikan Islam (PI), khususnya keupayaan bacaan al-Quran dalam kalangan murid-murid sekolah rendah dan menengah masih berada pada tahap yang belum memuaskan. Oleh itu, tidak hairanlah apabila didapati sebilangan besar mahasiswa di pusat pengajian tinggi tidak mahir membaca al-Quran. Satu kajian yang dijalankan oleh Unit Kemajuan Islam, UiTM, Shah Alam (2002) menunjukkan

terdapat sebilangan besar mahasiswa UiTM sesi pengambilan November 2000-April 2001 dikenal pasti tidak lancar membaca al-Quran. Kira-kira 376 mahasiswa yang dibuat kajian, seramai 79 orang (21 peratus) sahaja melepasi tahap pembacaan lancar, berbanding 271 orang (72 peratus) pada tahap sederhana. Keadaan tersebut adalah berpunca daripada peringkat permulaan pengajian al-Quran dalam kalangan mereka. Bagi mahasiswa yang mula mempelajari al-Quran di peringkat sekolah rendah, mereka didapati mampu membaca al-Quran dengan lancar. Sementara mahasiswa yang mula mempelajarinya di peringkat sekolah menengah sahaja, mereka didapati tidak mampu membaca al-Quran dengan lancar.

Senario di atas secara tidak langsung mendorong mantan Perdana Menteri Malaysia ke lima, Tun Abdullah bin Haji Ahmad Badawi untuk menumpukan perhatian khusus bagi melahirkan murid di sekolah rendah yang khatam al-Quran, boleh bertutur dalam Bahasa Arab mudah, pandai membaca dan menulis Jawi serta menghayati asas-asas fardu ain. Pemantapan aspek tersebut, khususnya Bahasa Arab dan pengajian al-Quran, menjadi aset utama generasi Muslim yang bakal menjadi warga masyarakat Islam Hadhari sebagaimana hasrat kerajaan (Utusan Malaysia 24/2/2004). Oleh yang demikian, mantan Perdana Menteri telah mengilhamkan satu pendekatan pendidikan baru untuk dilaksanakan di sekolah rendah. Idea ini dinyatakan secara khusus oleh beliau sewaktu melakukan lawatan ke Kementerian Pendidikan Malaysia (KPM) pada 30 Disember 2003. Lanjutan daripada itu, Kementerian Pelajaran Malaysia telah mengadakan satu seminar peringkat kebangsaan bagi membincangkan perkara tersebut. Seminar berkenaan berlangsung selama tiga hari, bermula pada 3 hingga 5 Mac 2004 di Hotel Pan Pacific, Sepang dengan tujuan bagi mendapatkan reaksi dan pandangan masyarakat tentang hasrat pelaksanaan pendekatan pendidikan Islam berkenaan, khususnya dalam kalangan tokoh cendekiawan dan ilmuwan negara. Antara resolusi seminar tersebut, satu program yang dikenali sebagai j-QAF perlu digubal dan diletakkan di bawah seliaan Jabatan Pendidikan Islam dan Moral, Kementerian Pelajaran Malaysia (Jabatan Pendidikan Islam dan Moral 2007).

KONSEP DAN PELAKSANAAN PROGRAM J-QAF

j-QAF ialah huruf-huruf yang diringkaskan daripada empat bidang ilmu, iaitu huruf (j) mewakili Jawi, huruf (Q) mewakili al-Quran, huruf (A) mewakili Arab dan huruf (F) mewakili Fardu Ain. Program j-QAF yang dimaksudkan adalah satu usaha memperkasakan Pendidikan Islam (PI) dengan memberi penekanan khusus kepada pengajaran aspek penulisan Jawi, al-Quran, Bahasa Arab dan Fardu Ain. Pendekatan ini dianggap dapat memberikan impak lebih besar kepada hasrat menghayati Pendidikan Islam (PI) yang sedia ada, merangkumi bidang tilawah, akidah, ibadah, sirah nabawi dan jawi dalam kehidupan harian (Kementerian Pelajaran Malaysia 2004).

Program j-QAF mempunyai model tersendiri. Model-model itu merangkumi Model Kelas Pemulihan Jawi, Model Enam Bulan Khatam al-Quran, Model Tasmik Khatam al-Quran, Model Peluasan Pelaksanaan Bahasa Arab Komunikasi dan Model Bestari Solat (Jabatan Pendidikan Islam dan Moral 2007). Model-model tersebut dilaksanakan dengan menggunakan peruntukan jadual waktu Pendidikan Islam (PI) yang sedia ada dengan berpandukan kurikulum dan kokurikulum yang digubal khusus.

Model Kelas Pemulihan Jawi ialah satu pendekatan yang digunakan untuk memulihkan murid-murid yang lemah dan keciciran dalam penulisan Jawi. Melalui model ini, murid-murid yang keciciran dalam penulisan dan pembacaan Jawi diajar secara berasingan. Jumlah bilangan mereka dalam kelas berkenaan tidak melebihi sepuluh orang, namun perlaksanaannya adalah bergantung kepada kemudahan yang ada pada setiap sekolah terpilih. Untuk murid tahun satu, subjek Jawi diajar dua waktu seminggu selama enam bulan pertama dan satu waktu seminggu dalam enam bulan berikutnya (Jabatan Pendidikan Islam dan Moral 2007).

Model Enam Bulan Khatam al-Quran pula merupakan suatu proses pengajaran al-Quran yang dilakukan dalam tempoh enam bulan. Dalam tempoh tersebut, beberapa surah yang ditetapkan perlu dikhatamkan. Sebanyak empat waktu seminggu diperuntukkan bagi tahun satu selama enam bulan pertama. Sementara enam bulan berikutnya, waktu belajar dikurangkan kepada tiga waktu seminggu bagi tahun satu dan dua waktu seminggu bagi tahun dua hingga tahun enam. Buku Iqra' 1-6 digunakan,

khususnya bagi murid tahun satu yang belum dapat menguasai kemahiran bacaan al-Quran. Proses pengajaran dan pembelajaran dijalankan melalui pendekatan *talaqqi* dan *mushafahah* (Jabatan Pendidikan Islam dan Moral 2007). Berpandukan kaedah tersebut, guru membaca al-Quran dengan bacaan yang betul, manakala murid pula mendengarnya dengan teliti dan tekun. Setelah itu murid mengulangi semula bacaan tersebut sementara guru berperanan mengenal pasti bacaan yang dialunkan adalah betul sebagaimana dikehendaki. Pendekatan ini digunakan adalah untuk membetulkan kesalahan dan sebutan makhraj huruf dengan lebih fasih dan tepat.

Model Tasmik Khatam al-Quran bertujuan membantu para murid lemah yang belum menguasai kemahiran membaca al-Quran. Model berkenaan membimbing mereka ke arah mencapai pengkhataman al-Quran pada peringkat sekolah rendah lagi, dan ia dilaksanakan di luar jadual waktu persekolahan sepanjang tahun. Sehubungan dengan itu, guru j-QAF secara khususnya adalah merupakan tenaga pakar yang bertanggungjawab menjayakan model tersebut, selain guru pendidikan Islam atau guru mata pelajaran lain yang berkebolehan serta dilantik oleh pihak sekolah. Untuk tujuan tersebut, pendekatan Sistem Iqra' diaplikasikan kepada para murid yang belum mampu menguasai pembacaan al-Quran. Sementara murid yang telah mampu menguasai pembacaan al-Quran dikehendaki membaca al-Quran dengan menggunakan *Mushaf 'Uthmani* (Pejabat Ketua Pengarah Pelajaran Malaysia 2004).

Bahasa Arab komunikasi merupakan salah satu mata pelajaran bahasa tambahan yang mempunyai kedudukan sebagai salah satu mata pelajaran pilihan di Sekolah Rendah Kebangsaan. Oleh itu, Model Peluasan Pelaksanaan Bahasa Arab Komunikasi merupakan satu model yang dilaksanakan untuk tujuan tersebut dengan peruntukan masa sebanyak dua waktu seminggu. Walaupun demikian, murid-murid diwajibkan mengambil mata pelajaran Bahasa Arab Komunikasi, jika mereka tidak memilih Bahasa Cina Komunikasi atau Bahasa Tamil Komunikasi sebagai mata pelajaran tambahan (Pejabat Ketua Pengarah Pelajaran Malaysia 2004).

Model Bestari Solat pula adalah merupakan model kokurikulum yang dilaksanakan di luar waktu persekolahan. Ia dikategorikan sebagai aktiviti kokurikulum Pendidikan Islam (PI) dan dimasukkan

ke dalam takwim aktiviti tahunan sekolah. Aktiviti ini dinamakan sebagai Kem Bestari Solat yang dikendalikan oleh satu jawatankuasa pelaksanaan di peringkat sekolah. Aktiviti tersebut diadakan sebanyak empat kali setahun dalam tempoh dua hari tanpa bermalam bagi setiap kali ia dijalankan (Pejabat Ketua Pengarah Pelajaran Malaysia 2004).

Bagi membantu kelancaran perjalanan program j-QAF, pihak Kementerian Pelajaran Malaysia (KPM) menerusi Jabatan Pendidikan Islam dan Moral (JAPIM) giat berusaha menerbitkan pelbagai buku panduan dan modul untuk memastikan model pengajaran program j-QAF khususnya model al-Quran dapat dijayakan sepenuhnya. Antara buku-buku yang dibekalkan ialah *Buku Panduan Kelas Kemahiran al-Quran Tingkatan 1-2*, *Kurikulum Kelas Kemahiran al-Quran Tingkatan 1-5*, *Kemahiran al-Quran Tingkatan 1-5*. Alat bantu mengajar dan pelbagai kemudahan yang diperlukan turut disediakan seperti satu naskhah *Mushaf Uthmani*, buku Iqra' berserta cakera padat (CD), *Buku Rekod Bacaan*, *Buku Aktiviti Jawi*, *Buku Teks Bahasa Arab Komunikasi*, *Tafsir al-Qur'an*, *Kamus Bahasa Arab*, *Buku Latihan Khat Jawi*, makmal j-QAF dan lain-lain. Manakala kokurikulum pula dibuat melalui kem, ihtifal khatam al-Qur'an dan persatuan atau kelab di peringkat sekolah. Kokurikulum ini bertujuan memantapkan penguasaan murid terhadap kurikulum serta melatih mereka mengurus diri dan organisasi (Bahagian Kurikulum Pendidikan Islam dan Moral 2007).

Program j-QAF dilaksanakan di Sekolah Rendah Kebangsaan seluruh negeri secara berperingkat bermula pada tahun 2005. Kementerian Pelajaran Malaysia (KPM) telah merangka unjuran bilangan Sekolah Rendah Kebangsaan yang terlibat dalam program j-QAF bagi tempoh lima tahun bermula 2005 hingga 2010. Bermula pada tahun 2005, sebanyak 1,221 buah sekolah rendah daerah melaksanakan program j-QAF. Angka tersebut bertambah sebanyak 1,235 pada tahun 2006 dan 1,247 pada tahun 2007 menjadikan jumlahnya mencapai angka 3,703 buah (Bahagian Kurikulum Pendidikan Islam dan Moral 2007). Bilangan sekolah tersebut dijangka meningkat kepada 6058 buah menjelang tahun 2010 (Jadual 1).

JADUAL 1. Unjuran Sekolah j-QAF dalam Tempoh Lima Tahun (2005-2010)

Tahun	Bilangan Sekolah	Jumlah
2005	1221	1221
2006	1234	2456
2007	1247	3703
2008	827	4530
2009	766	5296
2010	762	6058

Sumber: KPM 2006

Manakala jumlah murid yang terlibat pula adalah dianggarkan seramai 141,725 orang yang ditempatkan dalam 4,861 buah kelas pada tahun 2005. Pada tahun 2006 jumlah murid terlibat adalah seramai 93,783 orang. Ini bermakna, dalam tempoh dua tahun sahaja, murid Sekolah Rendah Kebangsaan yang terlibat dalam program j-QAF adalah berjumlah seramai 235,508 orang. Bilangan mereka akan meningkat pada tahun-tahun berikutnya sehingga mencapai target yang ditetapkan oleh pihak kerajaan (Jabatan Pendidikan Islam dan Moral 2007). Di peringkat sekolah, program j-QAF diberi perhatian serius. Panduan pengurusan sekolah memberikan tumpuan sepenuhnya kepada aspek organisasi kurikulum dan kokurikulum sekolah, fungsi panitia mata pelajaran serta penjadualan mata pelajaran j-QAF. (Bahagian Kurikulum Pendidikan Islam dan Moral 2007).

Bagi melaksanakan program j-QAF, graduan daripada pelbagai bidang pengajian Islam dipilih dan dilantik ke jawatan guru j-QAF selepas berjaya menjalani latihan di institusi perguruan di bawah skim Latihan Perguruan Berasaskan Sekolah (LPBS) dan Kurikulum Kursus Perguruan Lepas Ijazah (KPLI). Mereka diberi latihan perguruan pada musim cuti penggal persekolahan. Jawatan guru j-QAF mempunyai dua opsyen, iaitu opsyen Pengajian Islam dan opsyen Bahasa Arab (Bahagian Kurikulum Pendidikan Islam dan Moral 2004).

Pengambilan pertama guru j-QAF pada tahun 2005 adalah seramai 3663 (Bahagian Kurikulum Pendidikan Islam dan Moral 2004). Dalam tempoh dua tahun pelaksanaan program j-QAF (2005-2007), unjuran pengambilan guru j-QAF telah meningkat kepada 12,330 orang. Jumlah bilangan mereka, mengikut unjuran yang dibuat dijangka menjadi seramai 32,171 orang menjelang tahun 2010 (Jadual 2), iaitu setelah lima tahun program j-QAF dilaksanakan di Sekolah Rendah Kebangsaan di

seluruh negeri (Bahagian Kurikulum Pendidikan Islam dan Moral 2007).

JADUAL 2. Unjuran Guru j-QAF dalam Tempoh Lima Tahun

Tahun	Bilangan Sekolah	Jumlah
2005	3663	3663
2006	3705	7368
2007	4962	12330
2008	6236	18566
2009	6301	24867
2010	7304	32171

Sumber: KPM 2006

Kementerian Pelajaran Malaysia (KPM) adalah bertanggungjawab secara langsung menjayakan program mega ini. Perlaksanaannya bermula pada tahun 2004 dengan projek rintis j-QAF fasa pertama di 10 buah Sekolah Rendah Kebangsaan di negeri Terengganu dan disusuli kemudiannya pada tahun yang sama dengan fasa kedua yang melibatkan dua buah Sekolah Rendah Kebangsaan di Wilayah Persekutuan. Bermula pada tahun 2005, program j-QAF dilaksanakan di seluruh negara Malaysia dengan bilangannya bertambah menurut unjuran yang dirangka Kementerian Pelajaran Malaysia (KPM). Ia dilaksanakan untuk tempoh percubaan selama lima tahun, bermula tahun 2005 hingga 2010 (Bahagian Kurikulum Pendidikan Islam dan Moral 2006). Kementerian Pelajaran Malaysia (KPM) juga telah meluluskan peruntukan besar iaitu kira-kira RM222.4 juta daripada RM5,369.3 juta bagi pendidikan rendah di bawah peruntukan Rancangan Malaysia Kesembilan (RMK9). Jumlah ini diperuntukkan bagi melancarkan proses kematangan dan pemerkasaan program j-QAF, termasuklah penyediaan buku teks, alat bantu mengajar, seminar, kursus, bengkel dan pelbagai aktiviti-aktiviti lain agar perkhidmatannya menjadi lebih efektif (Unit Perancangan Ekonomi, Jabatan Perdana Menteri 2006).

KEPENTINGAN PROGRAM J-QAF

Pelaksanaan program j-QAF di Sekolah Rendah Kebangsaan adalah antara agenda utama kerajaan untuk meningkatkan penguasaan Pendidikan Islam (PI) pada peringkat awal murid. Program j-QAF yang sedang dilaksanakan ini adalah suatu pembaharuan sistem pendidikan Sekolah Rendah Kebangsaan yang

mempunyai hala tuju yang cukup jelas dan mampu memupuk nilai moral dan etika serta melahirkan warganegara yang bertanggungjawab.

Usaha ini dapat membantu ke arah mencapai matlamat Pendidikan Islam (PI), iaitu melahirkan Muslim berilmu, beriman, berketerampilan, beramal soleh, beradab dan berakhlak mulia berdasarkan al-Quran dan al-Sunnah di samping mampu menggembelng tenaga sumbangan kepada tamadun bangsa dan negara. Ini adalah sejajar dengan tuntutan falsafah pendidikan Islam bagi Negara Malaysia yang dirangka, iaitu:

Pendidikan Islam adalah suatu usaha berterusan untuk menyampaikan ilmu, kemahiran dan penghayatan Islam berdasarkan al-Qur'an dan al-Sunnah bagi membentuk sikap, kemahiran keperibadian dan pandangan hidup sebagai hamba Allah yang mempunyai tanggungjawab untuk membangun diri, masyarakat, alam sekitar dan negara ke arah mencapai kebaikan di dunia dan kesejahteraan abadi di akhirat.

Wujudnya program j-QAF bererti terlaksanalah proses pendidikan al-Quran seawal usia. Bukan setakat itu sahaja, malahan menurut mantan Menteri Pelajaran, Datuk Hishamuddin bin Tun Hussein dalam kenyataan beliau pada tahun 2006, pelaksanaan j-QAF merupakan satu langkah mengintegrasikan subjek agama dengan subjek teras lain seperti yang dikehendaki semua pihak. Ini sekali gus dapat mengikis tanggapan masyarakat yang mendakwa bahawa kerajaan melaksanakan pendidikan sekular.

Dari sini, ternyatalah program j-QAF yang menumpukan kepada aspek Jawi, al-Quran, Bahasa Arab dan Fardu Ain ini amat bermakna kerana ia dapat menyumbang kepada usaha pembentukan modal insan berkualiti serta memiliki ciri-ciri kemahiran insaniah yang tinggi (Sidik Baba 2006), selain merintis denai kepada kebangkitan generasi ulama ulu al-albab atau ilmuwan yang ensaiklopedik. Para Cendekiawan daripada generasi sebegini diharap berupaya memahat sejarah dan mencipta tamadun Islam baru yang bersifat global dan kontemporari. Ulu al-albab yang dimaksudkan itu merupakan cendekiawan yang benar-benar mampu memahami dan menguasai ilmu-ilmu serta isi kandungan al-Quran sebagaimana kelahiran generasi awal seperti al-Zahrawi, Jabir dan lain-lain.

KEBERKESANAN PROGRAM J-QAF

Program j-QAF yang sedang dilaksanakan ini adalah suatu pembaharuan sistem pendidikan Sekolah Rendah Kebangsaan yang mempunyai hala tuju yang cukup jelas dan mampu memupuk nilai moral dan etika serta melahirkan warganegara yang bertanggungjawab (Abdul Shukor 2007).

Program ini mendapat sambutan masyarakat negara ini kerana dipercayai berkesan dan boleh memberikan pencapaian yang memberangsangkan dalam tempoh masa terdekat (Utusan Melayu Mingguan 1/5/2006). Tinjauan *Majalah Milenia Muslim* di Sekolah Rendah Kebangsaan Bukit Rawang Jaya, Taman Bukit Rawang, Selangor mendapati Guru Besar sekolah berkenaan, Salmah Sahib melahirkan rasa gembira dan puas hati kerana j-QAF banyak membantu para pelajar daripada keciciran dalam pelajaran dan pendidikan agama. Menurut beliau, pembelajaran al-Quran, Jawi, Bahasa Arab dan Fardu Ain di sekolah seliaannya sudah mencapai tahap yang boleh membanggakan semua pihak, jika dibandingkan dengan murid-murid tahun tiga dan ke atas yang tidak sempat mengikuti program j-QAF. Lebih daripada 70 peratus murid j-QAF di sekolah ini sudah boleh membaca al-Qur'an. Murid-murid rasa mudah dan mula berminat mempelajari al-Qur'an melalui pendekatan yang diamalkan dalam aktiviti pengajaran dan pembelajaran j-QAF. Sementara ibu bapa pula mengakui program j-QAF mempercepatkan kemampuan anak-anak membaca serta menulis Jawi dan membaca al-Qur'an (Milenia Muslim, April 2006).

Pada tahun 2006 mantan Timbalan Menteri Pelajaran, Datuk Noh Omar (mSTAR online-mstar.com.my, 11/7/2006) menyebut, kajian yang dibuat oleh pihak Kementerian Pelajaran Malaysia menunjukkan bahawa sejumlah 12,997 murid dalam tempoh dua tahun pelaksanaan program j-QAF, 78 peratus daripada mereka boleh membaca al-Quran, bertutur perkataan mudah dalam Bahasa Arab, menulis dan membaca Jawi dengan baik serta menghayati amalan fardu ain. Ini bermakna kebolehan murid dalam mata pelajaran Pendidikan Islam (PI) telah meningkat secara mendadak berbanding sebelum pelaksanaan program tersebut (Bernama, English Version, 20/4/2006). Melihat keberkesanan program j-QAF, Timbalan Presiden UMNO dan juga Menteri

Pelajaran Malaysia, Tan Sri Muhyiddin Yassin dalam ucapan penggulungan di Perhimpunan Agung UMNO ke 60 di Dewan Merdeka pada 16/10/2009, menyatakan bahawa perkara yang menjadi fokus di peringkat Kementerian Pelajaran ialah untuk memperkasakan pendidikan agama melalui program j-QAF. Beliau dalam ucapannya juga menyebut, mesyuarat penyelarasan antara Kementerian Pelajaran (KPM), Kementerian Pengajian Tinggi (KPT) dan Jabatan Perdana Menteri telah bersetuju untuk memperluaskan program j-QAF di sekolah-sekolah (Utusan Malaysia, 17/10/2009).

Lanjutan daripada itu, Kementerian Pelajaran merancang untuk menambah 10,000 lagi guru Pendidikan Islam j-QAF bagi menampung kekurangan guru j-QAF di seluruh negara. Menteri di Jabatan Perdana Menteri, Datuk Seri Jamil Khir Baharom menegaskan, penambahan itu amat penting bagi membolehkan program j-QAF melahirkan lebih ramai graduan aliran agama yang berkualiti dan berdaya saing. Ini selaras dengan pelan Rancangan Malaysia Ke-10 (RMK-10) yang memberi penekanan kepada transformasi ke arah kecemerlangan pendidikan di negara ini (Kosmo Online 2010).

MASALAH DAN ISU PROGRAM J-QAF

Perlaksanaan program j-QAF menghadapi beberapa kesulitan dan perlu diselesaikan segera. Kesulitan-kesulitan ini walaupun tidak begitu serius, jika dibiarkan boleh menyumbang kepada pencapaian murid yang tidak memuaskan. Masalah yang ketara dan perlu ditonjolkan ialah para guru j-QAF yang sedia ada terdiri daripada para graduan lulus pusat pengajian tinggi dari dalam dan luar negara yang mana rata-ratanya mengikuti pelbagai bidang pengajian Islam. Berbanding negeri-negeri lain, majoriti guru j-QAF di negeri Terengganu adalah lulus Bidang Syariah (43.0 peratus). Kemudian diikuti lulus Bidang Bahasa Arab (17.2 peratus), Bidang Usuluddin (16.8 peratus), Bidang Qur'an dan Sunnah (10.5 peratus), Bidang Dakwah (5.1 peratus), Bidang Qur'an dan Qiraat (4.7 peratus) dan seterusnya lulus bidang-bidang pengajian lain (Daud Ismail, 2010). Kira-kira seramai 14.3 peratus guru bukan berlatarbelakangkan pendidikan Islam adalah terlibat dalam projek rintis j-QAF (Amri Daud 2005). Oleh kerana itu, terdapat sebahagian besar guru j-QAF terpaksa mengajar beberapa subjek di

luar bidang pengkhususan yang ditujah semasa mengikuti pengajian di pusat pengajian tinggi. Hal demikian menyebabkan sebahagian tenaga pengajar menghadapi kesukaran untuk memberi penerangan yang jelas mengenai suatu perkara di luar bidang pengkhususan.

Bagi mata pelajaran al-Quran umpamanya, kekangan dihadapi oleh sebahagian guru-guru bukan lulus bidang pengajian al-Quran ialah ketidakmampuan membaca dan menulis dengan betul berasaskan *Mushaf 'Uthmani*. Ini adalah kerana mata pelajaran al-Quran sebagaimana arahan Kementerian Pelajaran Malaysia (KPM) disampaikan dengan menggunakan *Mushaf 'Uthmani*. Implikasinya, subjek al-Quran yang merupakan teras program j-QAF ini diajar oleh guru-guru yang tidak mempunyai pengkhususan bidang berkenaan. Dalam pelaksanaan program j-QAF, didapati tidak terdapat guru-guru yang dilantik bagi opsyen al-Quran dan yang adanya ialah terdiri daripada guru-guru yang dilantik bagi opsyen Pengajian Islam dan Bahasa Arab.

Guru-guru yang dilantik bagi opsyen Pengajian Islam dan Bahasa Arab ditugas mengajar mata pelajaran al-Quran. Sedangkan sebahagian besar mereka adalah bukan daripada guru-guru yang mempunyai pengkhususan dalam bidang al-Quran. Sebahagian guru-guru terlibat tidak mempunyai penguasaan kemahiran al-Quran yang tinggi, khususnya menggunakan al-Quran *Mushaf 'Uthmani*, sama ada dari aspek tilawah, *rasm* dan *dabt*. Ini telah dapat dikenal pasti melalui kajian oleh Daud Ismail (2010) ke atas guru j-QAF di negeri Terengganu menunjukkan bahawa guru j-QAF berkelulusan dalam Bidang Qur'an dan Qira'at mempunyai tahap kemahiran yang tinggi terhadap *rasm* dan *dabt*. Ini kerana kursus-kursus dalam Bidang Qur'an dan Qira'at menjurus kepada aspek penulisan dan penandaan kalimah al-Qur'an. Manakala guru j-QAF berkelulusan dalam bidang-bidang lain walaupun sebahagian daripada mereka memperoleh tahap kemahiran *rasm* dan *dabt* yang tinggi, tetapi terdapat masih ramai lagi dari kalangan mereka berada pada tahap kemahiran sederhana dan rendah.

Selain itu, guru-guru j-QAF yang dilantik pula tidak mempunyai pengalaman yang luas dalam pengajaran mata pelajaran al-Qur'an. Pengarah Bahagian Pendidikan Guru, Kementerian Pelajaran Malaysia (KPM), melaporkan bahawa 0.1 peratus

sahaja daripada populasi 834 guru j-QAF yang dibuat kajian mempunyai pengalaman mengajar al-Qur'an (Kementerian Pelajaran 2007). Ini bermakna majoriti guru j-QAF tidak mempunyai pengalaman mengajar kerana mereka adalah graduan baru yang keluar dari universiti. Kekangan pengalaman menyebabkan mereka mengalami stres apabila berdepan dengan pelbagai gelagat murid dalam bilik darjah dan guru-guru lain yang lebih lama berkhidmat. Hasil kajian Mohd Jaafar et al. (2007) dalam "Kajian Stres Guru Pelatih Praktikum KPLI j-QAF" mendapati faktor yang mempengaruhi stres di kalangan guru pelatih j-QAF ialah kurang pengalaman sebagai guru. Justeru, amalan dan gaya pengajaran mereka didapati kurang menarik yang menyebabkan murid tidak berminat kepada subjek yang diajar. Kajian yang dibuat oleh Mohd Aderi dan Rohani Ahmad Tarmizi (2009) bagi melihat persepsi pelajar terhadap amalan pengajaran tilawah al-Quran di kalangan guru pendidikan Islam pula, menonjolkan reaksi para pelajar yang merasakan amalan pengajaran guru pendidikan Islam dalam pengajaran tilawah al-Quran perlu dipertingkatkan lagi. Ini memandangkan amalan pengajaran yang dilakukan mereka tidak boleh merangsangkan para pelajar untuk memberi perhatian sepenuh kepada apa yang hendak disampaikan.

Masalah ini dilihat lebih kritikal apabila sebahagian daripada kalangan guru berkenaan dikenal pasti tidak mempunyai kemahiran bertutur dan menulis dalam Bahasa Arab. Ekoran daripada itu, mereka juga tidak dapat membaca, menulis dan menguasai al-Qur'an dan Jawi dengan baik. Guru yang dimaksudkan adalah terdiri daripada kalangan lulusan pusat pengajian tinggi tempatan. Hal ini telah diakui sendiri oleh Pengarah Bahagian Pendidikan Guru (BPG) Datuk Abdullah Abdul Kadir (Utusan Malaysia 2005). Rentetan daripada itu, Kementerian Pelajaran Malaysia (KPM) mengorak langkah dengan menghantar rombongan pegawai-pegawai berkenaan ke Negeri Arab Mesir untuk tujuan mendapatkan calon-calon guru j-QAF berkelayakan daripada kalangan para mahasiswa Malaysia di sana. Pihak Kementerian Pelajaran Malaysia (KPM) juga akan mengadakan perjumpaan dengan penuntut Malaysia yang sedang belajar di negara-negara Timur Tengah, seperti Mesir dan Jordan bagi tujuan menggalakkan mereka berkhidmat sebagai guru j-QAF. Menurut Menteri di Jabatan Perdana Menteri, Mejar Jeneral

Bersara, Datuk Jamil Khir Baharom, program tersebut adalah sebahagian daripada usaha memperluaskan program j-QAF (Sinar Harian 2009).

Di samping masalah-masalah tersebut, terdapat pula guru-guru terlibat tidak mempunyai minat berkhidmat yang tinggi dengan pengajaran program j-QAF. Menerusi temu bual secara tidak langsung, mendapati sebahagian daripada guru j-QAF didapati merungut kerana jawatan guru j-QAF tidak sinonim dengan ijazah yang mereka miliki. Mereka beranggapan bahawa menjadi guru j-QAF tidak menyeronokkan. Jawatan guru j-QAF ini dipilih adalah semata-mata atas desakan keluarga kerana tidak ada pilihan kerjaya lain yang lebih sesuai. Selain itu, kekangan masa yang diperuntukkan bagi program j-QAF juga merupakan satu lagi isu yang perlu dibangkit. Program j-QAF tidak diberikan peruntukan waktu khusus. Pengajaran program j-QAF adalah dengan menggunakan waktu diperuntukkan bagi subjek Pendidikan Islam (PI), kira-kira sebanyak enam waktu iaitu tiga jam seminggu. Peruntukan waktu tersebut adalah terhad untuk menjayakan proses pengajaran dan pembelajaran dalam bilik darjah bagi lima mata pelajaran pendidikan Islam asas, iaitu Ulum Syariah, al-Quran, Bahasa Arab dan Jawi.

Oleh itu, faktor-faktor seperti peruntukan masa yang terhad, kekurangan tenaga pengajar mahir, ketiadaan pengalaman, keterlibatan tenaga pengajar bukan pengkhususan adalah dianggap sebagai antara faktor penyumbang kepada isu dibangkitkan. Boleh dikatakan bahawa fenomena tersebut berkaitan dengan pencapaian murid yang tidak memuaskan. Menurut Dato' Razali Ismail, yang merupakan mantan Timbalan Menteri Pelajaran Malaysiadan juga mantan Timbalan Yang Dipertua, Persatuan Bekas Pegawai Perkhidmatan Pendidikan Malaysia, Cawangan Terengganu dalam penbentangan beliau di Konvensyen Pendidikan j-QAF 2007 di Terengganu, terdapat 70% murid program j-QAF Sekolah Rendah Kebangsaan di Terengganu dapat menguasai kemahiran membaca al-Quran setelah tiga tahun program terbabit dilaksanakan bermula pada tahun 2005 hingga tahun 2007 (Berita Semasa Terengganu Online 2007).

Namun, peratusan ini tidak menunjukkan pencapaian yang memberangsangkan, memandangkan hasil yang diperolehi tidak mencerminkan keseimbangan dengan jangka masa program j-QAF yang telah dilaksanakan selama tiga tahun itu. Faktor

utama yang menyumbang kepada masalah tersebut ialah model dan modul yang digubal gagal diikuti sepenuhnya oleh sesetengah murid. Kegagalan itu merujuk kepada ketidakupayaan sesetengah guru menerajui bilik darjah disebabkan kekangan pengalaman dan kemahiran dalam bidang berkaitan, selain kekangan masa yang diperuntukkan.

Ini jelas apabila melihat kepada analisis Jabatan Pelajaran Negeri Terengganu (JPNT) ke atas pencapaian program j-QAF tahun 2008 mendapati seramai 20.6 peratus murid tahun satu yang khatam Iqra' 1-3, seramai 54.9 peratus yang khatam Iqra' 4-6 dan seramai 25.2 peratus yang khatam Iqra' 6 serta mampu mengikuti pengajian membaca al-Quran pada mushaf. Bagi tahun dua, murid yang khatam Iqra' 1-3 merupakan 36.2 peratus. Sementara murid yang khatam Iqra' 4-6 pula merupakan 29.1 peratus dan berjumlah seramai 34.6 peratus adalah murid yang dapat mengikuti pengajian membaca al-Quran pada mushaf. Murid tahun tiga yang khatam Iqra' 1-3 adalah seramai 20.6 peratus, yang khatam Iqra' 4-6 seramai 25.3 peratus dan yang dapat mengikuti pengajian membaca al-Quran pada mushaf adalah daripada 54.5 peratus murid. Daripada 8383 murid tahun empat, 5881 murid (70.1 peratus) berjaya melepasi pengajian membaca al-Quran pada mushaf. Terdapat seramai 991 murid (11.8 peratus) lagi dikenal pasti gagal melepasi khatam Iqra' 1-6 (Jadual 3).

Menelusuri data Jadual 4, dapat dirumuskan bahawa terdapat ramai lagi murid tahun empat dikenal pasti gagal melepasi khatam Iqra', walaupun tempoh pembelajaran yang dilalui mereka sudah melebihi tiga tahun. Sepatutnya dalam tempoh tersebut, murid-murid sudah dapat menamatkan pengajian literasi al-Quran melalui pendekatan Iqra' 1-6. Hal ini terjadi adalah antara lain berpunca daripada isu-isu telah dikemukakan.

KESIMPULAN

Program j-QAF merupakan wadah kepada usaha memperkasakan pendidikan Islam di Sekolah Rendah Kebangsaan. Dengan menggunakan model dan modul yang digubal, program j-QAF dijangka dapat memberikan perkhidmatan berkesan kepada proses penjana modal insane berkualiti dan bertanggungjawab meneruskan transformasi perealisasikan hasrat pembentukan acuan umat terbaik.

Kelancaran program j-QAF diperlukan agenda pembaharuan dan penambahbaikan serta pemerhatian serius dibuat dari masa ke semasa. Isu-isu boleh meruncingkan program j-QAF pula harus ditangani pada peringkat awal lagi. Apa yang dapat ditonjolkan ialah faktor-faktor seperti peruntukan masa yang terhad, kekangan tenaga pengajar yang mahir, berpengalaman luas dan keterlibatan tenaga pengajar bukan pengkhususan dilihat sebagai penyebab yang signifikan kepada kelembapan program j-QAF. Justeru, faktor-faktor berkenaan patut diambil kira dalam penjadualan pemerksaan program j-QAF.

RUJUKAN

- Abdul Halim Mat Diah. 1989. *Pendidikan Islam di Malaysia: Sejarah dan Pemikiran*. Kuala Lumpur: Angkatan Belia Islam Malaysia.
- Abdul Halim Mohd Naam & Muhamamd Azhar Zailani. 2005. Isu-isu Perlaksanaan Program j-QAF di Sekolah Rendah: Daripada Perspektif Kemanusiaan Sejagat. *Prosiding Wacana Pendidikan Islam Sirike 4*. Bangi: Fakulti Pendidikan, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Amri Daud. 2005. Kajian Keberkesanan Perlaksanaan Program j-QAF di Dua Buah Sekolah Rintis di Terengganu. Kertas Projek Sarjana Pendidikan. Universiti Malaya.

JADUAL 3. Pencapaian Program j-QAF Terengganu Penggal Pertama 2008

Tahun	Iqra' 1-3		Iqra' 4-6		Mushaf	
	Jumlah	Peratus	Jumlah	Peratus	Jumlah	Peratus
Tahun I	3830	20.6	10483	54.9	4778	25.2
Tahun II	6755	36.2	5439	29.1	6454	34.6
Tahun III	3100	20.6	3813	25.3	8133	54.0
Tahun IV	991	11.8	1511	18.0	5881	70.1
Jumlah	14676	89.2	21246	127.3	25246	183.9

Sumber: JPNT 2008

- Azira Mohd Nasir. 2009. Bantu usaha kerajaan lahir modal insan celik al-Qur'an. *Sinar Harian*, 19 April.
- Bahagian Kurikulum Pendidikan Islam dan Moral. 2004. *Buku Panduan Pelaksanaan Model-model Pengajaran dan Pembelajaran dan Kokurikulum Tahun 1*. Kuala Lumpur: Jabatan Pendidikan Islam dan Moral, Kementerian Pelajaran Malaysia.
- _____. 2006. *Buku Panduan Model-model Pengajaran dan Pembelajaran dan Kokurikulum, j-QAF Tahun 3*. Kuala Lumpur: Jabatan Pendidikan Islam dan Moral, Kementerian Pelajaran Malaysia.
- _____. 2007. j-QAF: Rangka Konsep dan Pelaksanaan. *Konvensyen Pendidikan di Terengganu*. Kuala Lumpur: Jabatan Pendidikan Islam dan Moral, Kementerian Pelajaran Malaysia.
- _____. 2007. *Buku Panduan Pelaksanaan Model-Model Pengajaran dan Pembelajaran dan Kokurikulum Tahun 2*. Kuala Lumpur: Jabatan Pendidikan Islam dan Moral, Kementerian Pelajaran Malaysia.
- _____. 2007. *Buku Panduan Dasar, Pelaksanaan dan Pengurusan Kurikulum dan Kokurikulum Program j-QAF*. Kuala Lumpur: Jabatan Pendidikan Islam dan Moral, Kementerian Pelajaran Malaysia.
- Daud Ismail. 2010. Analisis Kemahiran Kaedah Rasm dan Dabt Mushaf 'Uthmani Guru j-QAF Negeri Terengganu. Tesis Ph.D. Universiti Malaysia Terengganu.
- Esah Abdullah. 2007. Konvensyen Pendidikan j-QAF. <http://w.w.w. Terengganu.gov.my/ukom/beritapenuh.php?beritakod=892>. Diakses pada 23 April 2007.
- Islam, Ahmad Madhat. 1999. *Ualama' al-Arab wa al-Muslimin*. Qahirah: Dar al-Fikr al-Arabi.
- Jabatan Pelajaran Negeri Terengganu. 2008. *Kerta Analisis Pencapaian Program j-QAF Terengganu Penggal Pertama 2008*. Kuala Terengganu: Jabatan Pelajaran Negeri Terengganu.
- Kosmo Online. 2010. 10,000 Lagi guru j-QAF akan ditambah. <http://w.w.w.kosmo.com.my/kosmo/content.asp?y=2010&dt=0612&p>. Diakses pada: 12 Jun 2010.
- Marzita Abdullah. 2005. j-QAF Kementerian cari graduan Mesir. *Utusan Malaysia*, 8 April.
- Masnan Jemali. 2005. *Tahap Penguasaan al-Qur'an di Kalangan Pelajar Sekolah Menengah di Perak: Prosiding Wacana Pendidikan Islam Siri ke 4*. Bangi: Fakulti Pendidikan, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Mohd Aderi Che Noh & Rohani Ahmad Tarmizi. 2009. Persepsi pelajar terhadap amalan pengajaran tilawah al-Qur'an. *Jurnal Pendidikan Malaysia* 34(1): 93-109.
- Mohd Nor Jaafar et al. 2007. Kajian Stres Guru Pelatih Praktikum KPLI j-QAF. Prosiding Seminar Penyelidikan Institusi Perguruan Batu Lintang.
- Mohd Yakub @ Zulkifli bin Haji Mohd Yusoff & Saidi bin Mohd. 2007. Keupayaan bacaan al-Qur'an di kalangan pelajar tingkatan empat di beberapa buah sekolah menengah terpilih di negeri Terengganu. *Jurnal al-Bayan* 6: 53-85.
- Sidek Baba. 2006. Penguasaan ilmu pengetahuan. *Siri Penerbitan Pendekatan Islam Hadhari Prinsip ke Empat*. Kuala Lumpur: Jabatan Kemajuan Islam Malaysia.
- Siti Fatimah Sudin et al. 2005. Keperluan kursus kemahiran membaca al-Qur'an di IPT: Kajian di UiTM Shah Alam. *Jurnal Center for Islamic Thought and Understanding* 1(2): 133-152.
- Surat Pekeliling Ikhtisas Bil 13/2004. *Pelaksanaan Program j-QAF di Sekolah Rendah*. Putrajaya: Pejabat Ketua Pengarah Pelajaran Malaysia, Kementerian Pelajaran Malaysia.
- Unit Perancangan Ekonomi. 2006. *Rancangan Malaysia Kesembilan*. Kuala Lumpur: Percetakan Nasional Malaysia Berhad.
- Utusan Malaysia*. 2004. Fahami isi al-Qur'an elak pemikiran diseleweng, 24 Februari.
- Bernama*. 2006. j-QAF Programme to be expanded under 9MP, 20 April.
- Milenia Muslim*. 2006. Pencapaian murid beri semangat kepada guru. <http://mileniamuslim.com>.
- Sinar Harian*. 2009. Penuntut di Mesir, Jordan digalak jadi guru j-QAF, 18 Oktober.
- Utusan Malaysia*. 2009. Sedutan ucapan penggulungan Timbalan Presiden UMNO, Tan Sri Muhyiddin Yassin di Perhimpunan Agung UMNO ke-60 di Dewan Merdeka, PWTC, 17 Oktober.
- Utusan Mingguan*. 2006. Tiga Sebab Hidupkan Utusan Melayu, 1 Mei.

*Daud bin Ismail
Wan Mohd Khairul Firdaus bin Wan Khairuldin
Mahadi bin Mohammad
Fakulti Pengajian Kontemporari Islam
Universiti Sultan Zainal Abidin (Unisza)
Kampus Gong Badak
21300 Kuala Terengganu
Terengganu Darul Iman

*daudismail@unisza.edu.my